

Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi

Engin Kılıçarslan, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisat Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-1217-2558,
e-posta: enginkilicarslann@gmail.com

Serdar Şahinkaya'nın kaleme aldığı ve birinci baskısı Aralık 2019'da Telgrafhane yayınlarından yapılan eser çok zengin bir kaynakçayla hazırlanmış, üç ana başlık ve 21 alt bölümden oluşmaktadır. Sonuç bölümünü takiben 7 adet ek olmak üzere toplam 189 sayfadan oluşmaktadır. Tanıtım bültenini ve önsözünü Prof. Dr. Bilsay KURUÇ hocanın yazdığı bu önemli yapıt bizleri 1930 Sanayi Kongresi'ne götürüyor. Kuruç'a göre bu kongre bir yandan geçmişle yüzleşme anlamına gelirken bir yandan da geleceğe ilişkin sanayi hareketinin adımlarını oluşturur. O günün şartları altında fotoğrafı çekilen sanayi durumu ilkel bir yapıyı gösteriyor ve Osmanlıdan miras kalan ekonominin sanayisiz bir ekonomi olduğunu ispat ediyor. 20. yüzyılda cumhuriyetin güçlü bir şekilde var olabilmesi ve gelişebilmesi sanayileşebilmesine bağlıdır. 1929 dünya buhranı yıllarında ve 1930'lu yılların başında devletin ekonomi alanında örgütlenişi önemli bir mesele haline gelmişti. Kalkınma davasına inanmış Cumhuriyetçi kadrolar için büyük endüstri kurmanın gereği fabrikalaşma hareketi memleketin çeşitli yerlerinde başlamalıydı. Geçmişten miras kalan ilkel sanayi yapısı ve büyük buhranın getirdiği zorluklar cumhuriyetçi kadroları sanayileşme yoluna yönlendirdi. 1930 Sanayi kongresi, Türk parasını koruma kanunu ve Merkez Bankasının kurulması Cumhuriyet'in kendi ekonomisini inşa etmek üzere attığı önemli adımlardan birkaçıydı.

Şahinkaya, 1930 sanayi kongresi bildirisine Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası (2009) adlı kitabında yer vermiş, edindiği yeni bilgi birikimleriyle bu kitabı oluşturmuştur. Yazar, 1930 yılının cumhuriyet iktisadı için bir makas değişikliği olduğunu iddia eder. İsmet Paşa'nın Sovyetleri ziyareti ve Sovyetlerin finansman desteği ile 1933 yılındaki birinci sanayi planı ve devlet fabrikalarının kurulmasıyla makas değişikliğinin hamlelerinin atıldığını düşünür.

Kitap üç bölümden ve ekler kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde 1930 sanayi kongresi öncesi 1920'ler Türkiye'sine, ikinci bölümde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Sanayi Kongresi'ne ve üçüncü bölümde Sanayi Kongresi sonrasına değinmektedir.

Yazar kitabını belge tarama ve çözümlene tekniği ile oluştururken özellikle dönemin gazete küpürlerinden ve farklı kurumların arşivlerinden bolca faydalanmıştır. Eserin hedef okur kitlesi sadece akademik çevreyi oluşturmamaktadır. Cumhuriyet dönemi ekonomisine ilgi duyan ve dönemin tarihsel önemini merak eden herkese hitap edecek düzeyde ve yalındır. Yazar, iktisat akademisine ve konuya ilgi duyan herkese zengin ve hacimli dipnotlarla, ilgili dönemin daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlayan farklı kaynak kitap önerileri de sunmaktadır.

Birinci bölümde yazar 1930 Sanayi Kongresi öncesi Osmanlıdan devralınan sanayi mirasına değinmektedir. Yazar, esaslarının 1923 İzmir İktisat Kongresine dayandığı Cumhuriyet'in modern kapitalist ekonominin oluşması için öngördüğü mekanizmanın 1920'lerin sonuna doğru bozulduğunu ve bozulmanın nedeninin de Osmanlıdan devralınan zayıf iktisadi miras olduğunu belirtmektedir. Şahinkaya, Osmanlıdan devralınan iktisadi mirası sayısal verilerle/tespitlerle desteklemektedir. 1917 yılında yayımlanan sanayi sayımı sonuçlarına göre sanayi tesislerinin toplam sayısı 1915 yılında sadece 282 adettir. Bu sayıdan da sadece 194 adeti faal durumdadır. Bununla birlikte sanayi kesiminin oldukça ilkel bir nitelik taşıdığını da belirtilmektedir. 1913-15 yılları arasında toplam sanayi üretim değerinin yaklaşık %82'si gıda ve dokuma sanayiinden kaynaklanıyor ve istihdamın büyük bir kısmı bu iki sektör tarafından karşılanıyordu. Bu anlamda bakıldığında yazarın tespitine göre, Osmanlı sanayisiz bir toplumdur ve Osmanlıdan miras kalan ekonomi gerçek nitelikte bir sanayi niteliği taşımamaktadır. Yazar'ın iddiasına göre Osmanlı, Kıta Avrupa'sında ve İngiltere'de filizlenen ve büyüyen sanayi devrimi trenini kaçırmıştır. Gerileyen imparatorluk Avrupa'da gerçekleşen aydınlanmanın bilimsel ruhunu ve sanayi hamlesini kavrayamamıştır. Yazar Ziya Gökalp'ten alıntı yaparak durumun tespitini okuyucuya şöyle aktarmıştır (s.32):

“Bugün bizim için asrileşmek demek, Avrupalılar gibi zırlılar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Asrileşmek şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman ki, bilgi ve sanayi mallarını Avrupa'dan alma mecburiyetinden kurtuluruz, işte o zaman asrileşmiş olduğumuzu anlarız.”

Cumhuriyet kadroları, cumhuriyeti yerleştirmenin ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın yolunun sanayileşmek olduğu bilincindedir. Ancak, 1929 dünya iktisadi buhranı ile ülkede sermaye birikimi sorununun acil çözüm bekleyen bir mesele olduğu anlaşılmalıdır. Cumhuriyet kadroları da büyük buhranların, büyük ölçekli yeni teknolojiyi barındıran sanayileşme ile aşılabileceğini düşünmektedir. Kemalist aydın ve yöneticiler iktisadi bağımsızlığın sanayileşme olgusuyla güvence altına alınacağı konusunda ısrarlıdır. İktisadi anlamda güçlü olmak sanayileşme

ile sağlanmalıdır. Özetle söylemek gerekirse Cumhuriyetçi kadrolar için slogan haline gelen anahtar cümle: “Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir.” Dünya buhranı 1920’ler ekonomisinin zayıflığını ortaya koymuş ve sanayileşmek için devletin harekete geçmesi ve yönlendirmesi kaçınılmaz olmuştur. Yazar’ın belirttiği ve ısrarla vurguladığı nokta yeni rejimin en büyük sorununun sermaye birikimi olduğudur. Bunun için rejim kadroları özel girişimciliğe karşı değildir ve birikim için temel anahtar kelime sanayidir.

Yazar’a göre yeni bir devletin kuruluşundan itibaren önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm ve sanayileşmenin gelişmesi geri kalmış bir ekonomik yapı içerisinde nasıl gerçekleşecektir? Kaldı ki 1923’te Türkiye %80’ini köylülerin oluşturduğu 13 milyonluk bir köylüler ülkesidir ve bu köylülerin ne kadarının çiftçi olduğu bilinmemektedir. Ne var ki köylüyü çiftçi yapabilmeyen yolu yine sanayileşmekten geçmektedir. Yeni rejim tarım ve ticareti arka vagonlara yerleştiren sanayileşmeyi lokomotif yapan bir görüşe sahip olmalıdır. Bunu sağlayacak iktisadi rejimin adı da devletçiliktir. Ve bu anlayışın taşıyıcı kolonu sanayidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sanayi bu çerçevede lokomotif sektör olarak düşünülmüştür. Sanayileşme hareketi için somut kararın verildiği 1932 yılında yeni rejimin adı devletçiliktir. Devletçilik ilk kez 1930’un 30 Ağustos’unda Sivas’ta demiryolu açılışında İsmet Paşa tarafından dile getirilmiştir: İktisatta yolumuz devletçiliktir...

Yazar, 1930’lu yılların korumacı ve devletçi sanayi hareketine 1920 Türkiye’sinin zayıf bir zemin sunduğunu ve devletçi hareketin bu yıllarla hesaplaşması olduğunu iddia etmektedir. Ve bu hesaplaşmanın önemli bir adımı ve dönüm noktası yazara göre 1930 Sanayi Kongresi’dir. Artık 1930’da kullanılan temel sloganlardan biri “Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir” olacaktır. Yazar’ın Attila İlhan’dan alıntılanarak vurguladığı üzere Cumhuriyet sanayileşme ile tam bağımsızlığı sağlayacak aksi takdirde Osmanlı’nın son iki yüz yılında olduğu gibi siyasi ve mali bağımlılığını kıramayacaktır.

İkinci bölümde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve 1930 Sanayi Kongresine değinilmektedir. 1929 yılının sonlarında artık dünya buhranı etkisini Türkiye ekonomisi üzerinde iyice göstermeye başlamıştır. Bu etkiler karşısında ülkece tüketim ve tasarruf alışkanlıklarının geliştirilmesi, yerli malının ön plana çıkarılması ve ulusal kaynakların verimli alanlarda kullanılması gibi tedbirler hükümetçe alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda da 1929 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün himayesi altında yarı resmi nitelik taşıyan “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kurulmuştur. Daha sonra cemiyetin adı 1939 yılında “Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu” olmuştur. Diğer yandan 1931’de kurulan “Türk İktisat Cemiyeti” mevcuttu. Daha sonra bu iki cemiyet 1955’te birleşerek “Türkiye Ekonomi Kurumu” adını almıştır.

Gazi Mustafa Kemal yurt gezilerinden halkın genel görünümü hakkında edindiği bilgi çerçevesinde hükümete bir dizi öneride bulunmuştur. Bu kapsamda halkı israfla mücadeleye ve milli ürünleri kullanmaya teşvik amacıyla kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruluşundan kısa süre sonra “Sanayi Kongresi” düzenleme kararı almıştır. 22-23 Nisan 1930 tarihinde “Gayemiz: Türkiye Sanayisi, Türkiye devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır” sloganıyla Ankara’da toplanmıştır. Kongrede dönemin sanayi envanterini çıkartmak, “Neyimiz var? Neyimiz yok? Gelecekte neler yapabiliriz? sorularına cevap aramak amaçlanmıştır. Kongre yönetmeliğinde kongrenin görevi: Sanayimizin milli ve çağdaş gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yollar aramak olarak belirlenmiştir.

Kongre gündeminde dokuz ana başlık bulunmaktadır: 1: Hammadde, 2: Sermaye ve Kredi, 3: Vergi ve Rüsum, 4: Teşvik-i Sanayi Kanunu ve uygulaması, 5: Standart meseleleri, 6: Rasyonalizasyon meseleleri, 7: Ticaret ve Sanayi odalarında sanayicilerin temsili, 8: Sanayi eğitimi, 9: Nakliyat meseleleri. Kongre gündeminden de anlaşılacağı gibi hazırlıklar ciddi ve sıkı bir çalışma gerektirmektedir. Kongre açılış konuşmalarında ana tema kurulacak sanayinin modern olması gerektiği ve modern olmayan sanayinin yok olacağı üzerine kurulmuştur. Sanayileşmek mecburiyetinin tekrar tekrar belirtildiği konuşmalarda fabrikalaşmanın ülkenin üretim kapasitesi açısından önemli olduğu defalarca belirtilmiştir. Kongre rapor ve zabıtları kongre sonrasında 887 sayfalık bir kitap olarak yayımlanmıştır. Kongre dokuz ayrı oturumdan oluşmuş ve gerek sektör raporları gerekse vilayet raporları etraflıca tartışılmıştır. Yazar 1930’lı yıllar döneminin özetini Bilsay Kuruç’un değerlendirmeleri ile şöyle özetlemiştir (s.54):

1930’lu yıllar devletin merkez örgütünün kuruluş zamanıdır. Fakat bu yılların asıl önemi devletin ekonomi alanında örgütlenişidir. Bu örgütlenme, ekonominin omurgası halinde oluşur. Bu iş 1931/32’den başlayarak gelişir. 1934/35’ten sonra hızlanır. 1938/39’a varıldığı zaman bir bütünlük kazanmıştır.

Şahinkaya, dönemin yayın organları gazete yansımalarını dipnot şeklinde vererek Sanayi Kongresi çalışmalarının o dönemde ne kadar mühim bir görev üstlendiğini okuyucuya yansıtmıştır. İşçinin, esnafın, bürokratin hep birlikte yer aldığı 1930 Türkiye’sinin tablosunu sayfa 85’te paylaştığı fotoğrafla çok güzel bir biçimde okuyucuya sunmuştur. Fotoğrafta yer alan yazı dönemin özeti niteliğindedir:

“Önce buğdayı bile dışarıdan alırdık. Şimdi ipekliyi bile kendimiz yapıyoruz.”

Üçüncü ve son bölümde 1930 sanayi kongresi sonrasına değinilmiştir. 1931 Mayıs’ında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında sunulan programa

göre ekonominin örgütlenişinde temel ilke devletçilik olacaktır. Devletin ekonomideki payının büyümesiyle gerçekleşecek olan yeni sanayi modeli dönemin küçük sermaye grubu tarafından hoş karşılanmaz ve bu durum aşırı devletçilik olarak görülür. 1933 yılından itibaren ise bu model yeni bir modele dönüşmüştür. Yeni olan şey sanayi hareketine katılacak olan milli bankalardır. İş Bankası ve Ziraat Bankası sanayi işlerine kredi verecek ve sanayi hareketinde pay sahibi olacaklardır. Sümerbank ise sanayileşmenin merkez karargâhı olarak düşünülmektedir. Sümerbank modeli sanayileşmede devlet ve özel sermayenin iş birliğine gitmesi demektir. 1934 sonlarında İsmet Paşa şu çok önemli açıklamaları yapmıştır:

“Sanayileşme teknikten, bilgiden, kaynaktan önce bir inanış konusudur. Yani, bir davadır.”

Yazar’a göre cumhuriyet kadroları bu görüşü benimsemiş, geliştirmiş ve 1930’larda bu anlayış çerçevesinde kararlar vermiştir. Cumhuriyet’in onuncu yılında Gazi Mustafa Kemal, geri bir tarım ülkesinden, gelişmeyi yakalamış sanayi ülkesi olmaya doğru geçiş için çok beklenmeyeceğini ifade etmiştir. Sanayileşme kararı verilmiştir ve bu ciddi bir adımdır. 1930’larda benimsenen düşünce: sanayi programla kurulur ve özünde ne istediğini bilmek, tasarlamak ve kurmak vardır. Program bir merkezden yapılır ve yürütülür. Planlı bir ekonomi yaratmak için karargâh Sümerbank’tır. Devlet otoritesiyle müdahale sonucu sanayi devlet eliyle kurulmalıdır. Böylece emperyalist sömürü düzeninden kurtulup planlı bir ekonomiyle bu düzen yıkılmalıdır.

1933’ten sonra devlet sanayi kuruluşlarını gerçekleştirmeye başlar. İlk adım İsmet Paşa’nın bir heyetle birlikte Sovyetlere gitmesi ve anlaşmaya varmasıyla atılmıştır. Bu teknik seyahatle Sovyetlerin Türkiye’de sanayileşme için kredi açacakları netleşir. 1932’nin yaz aylarında Türkiye’de de ilk sanayi programının hazırlığı başlar. Sovyetlerden teknik heyet gelerek çeşitli raporlar hazırlanır. Kredi ve Teknik Yardım Protokolü 1934 yılında Ankara’da imzalanır. Bu sanayileşme adımının ilk eylem belgesini oluşturur. Sanayi hareketinin ilk ve önemli simgesini 1934 Mayıs’ında Kayseri Dokuma Fabrikası oluşturur. İsmet Paşa’nın temeli atarken “kurtuluş hareketinin en inandırıcı delili” dediği fabrikalar hızlı biçimde kurulmaya başlar.

1936 yılının başlarında İktisat vekili Bayar, İkinci Sanayi Programını dile getirir. Dokumadan ve öteki sektörlerden hariç artık madencilik ve enerji sektörlerinin de kurulması zorunlu hal almıştır. Cumhuriyet’in kuruluş dönemi tamamlanırken 1938’de İktisadi Devlet Teşekkülleri Yasası ile sanayileşme hareketi kurumlaşma noktasına varır. Devletin yürüttüğü sanayi hareketi kurumlaşırken özel kesimde

sanayi örgütlenmesi görülmez. 1930'ların sanayi hareketi, 1932'deki modelini 1933'te değiştirmiş, fakat 1938'e geldiği zaman o model de daha farklı ve kapsamlı bir biçim almıştır. Görülmektedir ki sanayileşme her şeyden önce irade ve karar konusudur. 1937 Nisan'ında Karabük'ün temelini atarken Başbakan İnönü çok önemli şu tespiti yapar (s.136):

“Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz. Eğer Cumhuriyet rejimi olmasa ve Cumhuriyet Halk Partisinin devletçi politikası takip edilmese idi, endüstrinin bu memlekette kurulması hiçbir zaman tahakkuk edemezdi.”

Sonuç yerine kısmında yazar Cumhuriyet'in geri kalmışlığın kabuğunu kırmak olduğunu söyler. Cumhuriyet ileriye bakıştır ve eskiye dönüşü reddeder. Cumhuriyet yenileşmesi “ulus devlet” yaratan öğelere dayandırılmıştır. Cumhuriyet ile birlikte savaş ya da kahramanlık temelindeki özgüven mirası artık topyekûn ve köklü değişimle üretim temelli bir özgüvene dönüşmüştür.

Başta Gazi Mustafa Kemal ile birlikte cumhuriyetçi kadrolar, ülkenin askeri ve diplomatik zaferle elde edilen bağımsızlığının ancak iktisadi bağımsızlıkla güvence altına alınabileceğinin bilincindedir. Cumhuriyet, sanayileşmeyi iktisadi güçlenmenin esas aracı saymakta ve bağımsızlıkla eş değer tutmaktadır. Yazarın tespitine göre 1930 kongresi bir anlamda Türkiye'nin sanayi kongresidir. Yazar, 1930 Sanayi Kongresi öncesinde sorulan ve cevabını bulan Neyimiz var? Neyimiz yok? sorularını içeren tutarlı bir sanayi envanterinin 2019 Türkiye'sinde olmamasından büyük bir üzüntü duymaktadır. Yine yazarın belirttiği bu dönem için kurduğu sihirli bir denklemin vardır: Demiryolları + Sanayileşme = Devletçilik. Bu denklem temelinde ekonomisini örgütleyen Kemalist Türkiye, ilk defa yirminci yüzyılda geri kalmış ve bağımlı bir ülkenin dış açıkları ve mali esareti olmadan kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmesinin, ütopyik bir fantezi olmadığını göstermiştir.

Yazar kitabın sonunda yer alan Ekler kısmında ise Sanayi kongresi talimatnamesine, Hakimiyeti Milliye gazetelerinde tarih, konu ve yazar listeleriyle Sanayi Kongresine, Vedat Nedim'in yazısına, Kongre açılışında yapılan konuşmalara, Başkanvekilleri ve komisyonların seçimine, Sanayi Kongresi için Fihrist denemesine ve kongre kapanışında Genel Sekreter Rahmi Bey'in konuşmasına yer vermiştir.

Dr. Şahinkaya büyük bir emekle, tatmin edici zengin kaynakça ve bol dipnotlara yer vererek hazırladığı kitabında 1930 dönemini, öncesi ve sonrasını Sanayi Kongresi çerçevesinde yeniden okumamıza olanak tanımıştır. 1930'lu yılların buhranından çıkış yolu olarak görülen planlamacı, korumacı, devletçilik anlayışı,

21. yüzyılda ülkemiz sorunlarının çözümü adına da iyi bir esin kaynağı olacaktır. Son tahlilde günümüzde yaşanan ve dünyayı sarsan Covid pandemisinin yarattığı krizden çıkış yolu olarak kamuculuk/planlama anlayışının yeniden tartışılacağı da açıktır. Yazar, tıpkı 1929 buhranı gibi dünyayı sarsan krizlerden çıkış adına tartışmalara/literatüre bu eseriyle büyük bir katkı sağlamıştır. Okuyucu bu eseri okuduktan sonra Cumhuriyet ekonomisinin temelini devletçilik ve sanayileşme hamleleriyle atıldığını idrak edecek ve Osmanlıdan miras kalan sömürge ekonomisinden, devletçilik temelinde sanayileşme hamleleriyle, bağımlılığı kıran ve bağımsızlık yolunu açan halkçı ekonomiye nasıl geçtiğimizi görmüş ve anlamış olacaktır. Şahinkaya'nın büyük emekle okurlarına sunduğu bu kitabı, cumhuriyetimizin siyasi ve iktisadi bağımsızlık temellinde nasıl kurulduğunu sunması bakımından okunmaya değerdir.

Kaynakça

Şahinkaya S (2019). *Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi*. Ankara: Telgrafhane Yayınları.